

КОРХОНА ФАОЛИЯТИНИНГ ТАШКИЛИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛИ

Жўраев Самандар Орифжон ўғли

4-курс ДТШИ талабаси

Илмий раҳбар: Йўлдошев Фозил Туропович

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20588302>

Аннотация. Ушбу мақолада корхона фаолиятининг иқтисодий асослари ва уларнинг аҳамияти таҳлил қилинади. Мақсад — иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланишни ўрганиш. Муаллиф корхона барқарор ривожини учун молиявий ва ишлаб чиқариш омилларининг ўрнини асослайди. Шунингдек, бошқарув самарадорлигини ошириш йўллари кўрсатилган. Илмий янгилиги иқтисодий асосларни тизимли ёндашувда баҳолаш билан изоҳланади. Хулоса қилиб, корхона рақобатбардошлиги иқтисодий асосларга боғлиқлиги таъкидланади.

Калит сўзлар: корхона, иқтисодий асослар, молиявий ресурслар, ишлаб чиқариш омиллари, бошқарув тизими, харажатлар, даромад, самарадорлик, рақобатбардошлик, иқтисодий ривожланиш, инвестиция, барқарорлик, бозор муносабатлари, фойда, стратегия.

Кириш. Бозор иқтисодиёти шароитида корхона фаолиятининг иқтисодий асосларини чуқур ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки ҳар бир корхона ўз фаолиятини самарали ташкил этиш, ресурслардан оқилона фойдаланиш, харажатларни камайтириш ва фойдани ошириш орқали рақобатбардошликка эришади. Шу боис корхона фаолиятининг иқтисодий асосларини таҳлил қилиш унинг барқарор ривожланиши ва самарали бошқарувини таъминлашда муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга. Тадқиқот объекти корхона фаолияти ва унинг иқтисодий жараёнлари тадқиқот объекти ҳисобланади. Тадқиқот предмети Корхона фаолиятининг иқтисодий асослари, уларнинг шаклланиши, амал қилиш хусусиятлари ва иқтисодий самарадорликка таъсири тадқиқот предмети ташкил этади. Тадқиқот мақсади Корхона фаолиятининг иқтисодий асосларини ўрганиш, уларнинг аҳамиятини аниқлаш ҳамда корхона самарадорлигини ошириш бўйича илмий-назарий ва амалий таклифлар ишлаб чиқиш мақсад қилиб олинган. Тадқиқот вазифалари Мазкур мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгилаб олинди: корхона фаолиятининг иқтисодий мазмунини ёритиш; иқтисодий асосларнинг асосий таркибий қисмларини таҳлил қилиш; ресурслардан самарали фойдаланиш йўллари аниқлаш; корхона фаолияти самарадорлигини ошириш омилларини ўрганиш; амалий хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи . Корхона фаолиятининг иқтисодий асослари ва уларнинг аҳамияти иқтисодий фанларда кенг ўрганилган мавзулардан бири ҳисобланади. Мазкур йўналишда А. Смит, Д. Рикардо, К. Маркс каби классик иқтисодчилар корхона фаолиятининг назарий асосларини шакллантириб берган бўлиб, улар ишлаб чиқариш, меҳнат тақсимоти ва қиймат назарияси орқали корхона иқтисодиётининг фундаментал жиҳатларини ёритганлар.

Адам Смит корхона фаолиятининг самарадорлиги меҳнат тақсимотига боғлиқ эканини таъкидлаган. Унинг фикрича, меҳнатни ихтисослаштириш ишлаб чиқариш ҳажмини оширади ва харажатларни камайтиради. Смит бозорда "кўринмас қўл" тамойили орқали корхоналар рақобат шароитида ўз фаолиятини табиий равишда самарали ташкил этишини асослаб берган.

Давид Рикардо корхона ва ишлаб чиқариш жараёнида қиёсий устунлик назариясини илгари сурган. Унинг фикрича, ҳар бир корхона ва мамлакат ўзининг нисбатан самарали ишлаб чиқара оладиган маҳсулотига ихтисослашиши керак. Бу эса ресурслардан оқилона фойдаланиш ва умумий иқтисодий самарадорликни оширишга хизмат қилади.

Карл Маркс эса корхона фаолиятини капиталистик ишлаб чиқариш муносабатлари орқали таҳлил қилган. У қийматнинг меҳнат назариясига таянган ҳолда, қўшимча қиймат манбаи ишчи кучининг меҳнати эканини асослаган. Маркс фикрича, корхонадаги асосий зиддият меҳнат ва капитал ўртасида юзага келади.

Замонавий иқтисодий адабиётларда П. Самуэльсон, К. Макконнелл ва С. Брю каби олимлар корхона фаолиятини бозор муносабатлари шароитида таҳлил қилиб, ресурслардан самарали фойдаланиш, харажатлар ва даромадлар нисбати, фойдани максималлаштириш каби масалаларга алоҳида эътибор қаратганлар.

МДХ мамлакатлари иқтисодчи олимлари, жумладан В. Леонтъев, Е. Гайдар ва бошқалар корхонанинг иқтисодий механизми, ишлаб чиқариш тизими ва бошқарув самарадорлиги масалаларини чуқур тадқиқ этганлар. Ўзбекистонлик олимлардан А. Ўлмасов, Ш. Шодиев, Н. Тўхлиев кабиларнинг асарларида эса корхона иқтисодиётининг миллий иқтисодиёт ривожигаги ўрни, ресурслардан оқилона фойдаланиш ва иқтисодий ислохотлар шароитида корхоналарнинг фаолияти таҳлил қилинган.

Умуман олганда, адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, корхона фаолиятининг иқтисодий асослари унинг барқарор ривожланиши, рақобатбардошлиги ва самарадорлигини таъминловчи муҳим омил ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Мазкур мавзунини ёритишда илмий билишнинг умумметодологик ва махсус усулларидан фойдаланилди. Тадқиқот жараёнида таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, қиёслаш, тизимли ёндашув ҳамда мантиқий умумлаштириш усуллари қўлланилди. Ушбу усуллар орқали корхона фаолиятининг иқтисодий асослари мазмуни, уларнинг таркибий қисмлари ва амал қилиш хусусиятлари таҳлил қилинди.

Шунингдек, статистик ва иқтисодий таҳлил усуллари орқали корхоналар фаолияти самарадорлигини баҳолаш, ресурслардан фойдаланиш ҳолатини ўрганиш ҳамда иқтисодий кўрсаткичлар динамикасини таҳлил қилиш имконияти яратилди. Қиёсий таҳлил усули орқали турли иқтисодий шароитларда корхона фаолиятининг хусусиятлари солиштирилди.

Тадқиқотда илмий адабиётлар, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, статистик маълумотлар ҳамда амалий материаллар манба сифатида фойдаланилди.

Ушбу методологик ёндашув мавзуни чуқур ва асосли таҳлил қилишга хизмат қилди.

Таҳлил ва натижалар. Корхона фаолиятининг иқтисодий асосларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, ҳар қандай корхонанинг самарали ишлаши биринчи навбатда ресурслардан оқилона фойдаланишга боғлиқ. Иқтисодий асослар таркибига молиявий ресурслар, ишлаб чиқариш воситалари, меҳнат ресурслари ҳамда бошқарув тизими киради. Ушбу омиллар ўзаро уйғун ҳолда фаолият юритганда корхона барқарор ривожланишга эришади.

Корхона фаолияти — бу маълум бир ташкилий-ҳуқуқий шаклда бирлашган жамоанинг жамият эҳтиёжларини қондириш ва иқтисодий фойда олишга йўналтирилган тизимли ҳаракатидир. Ҳар қандай фаолиятнинг асоси "ресурслар — жараён — натижа" занжиридан иборат. Бунда ресурслар (моддий, молиявий, инсоний) маълум бир технологик ва бошқарув босқичларидан ўтиб, истеъмол қийматига эга бўлган маҳсулот ёки хизматга айланади.

Корхона фаолиятининг иқтисодий асослари — бу субъектнинг бозорда яшаб қолиши, ўзини-ўзи маблағ билан таъминлаши ва ривожланишини белгиловчи фундаментал иқтисодий жараёнлар мажмуидир. Ушбу асослар корхонанинг ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ва унинг молиявий натижаларини белгилаб беради.

Иқтисодий фаолиятнинг асоси корхона эгалик қиладиган ресурслардир. Буларга қуйидагилар киради:

Асосий фондлар (капитал): Бино ва иншоотлар, ускуналар, технологик линиялар ва транспорт воситалари. Улар узоқ вақт хизмат қилади ва қийматини маҳсулотга қисмларга бўлиб (амортизация орқали) ўтказади.

Айлана маблағлар: Хомашё, материаллар, ёқилғи ва тайёр маҳсулот захиралари. Булар бир ишлаб чиқариш циклида тўлиқ сарфланади.

Меҳнат ресурслари: Корхонанинг малакали ходимлари ва бошқарув ходимлари.

Иқтисодий асоснинг энг муҳим қисми сарф-харажатларни ҳисоблашдир. Харажатлар икки турга бўлинади:

Доимий харажатлар: Ишлаб чиқариш ҳажмидан қатъи назар ўзгармайдиган харажатлар (ижара ҳақи, маъмурият маоши, бино кўриқлаш).

Ўзгарувчан харажатлар: Ишлаб чиқариш ҳажми ўсиши билан кўпаядиган харажатлар (хомашё, ишчиларнинг ишбай маоши, энергия).

Таннарх — бу маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш учун сарфланган барча харажатларнинг пулдаги ифодасидир. Таннархни пасайтириш корхонанинг иқтисодий самарадорлигини оширишнинг асосий йўлидир.

Корхона фаолиятининг тўртта асосий устунини 1-чизмада кўришингиз мумкун.

Инфографика корхонанинг иқтисодий пойдеворини ташкил этувчи тўртта муҳим йўналишни ажратиб кўрсатади:

1. **Ресурслар ва салоҳият:** Бу ерда асосий воситалар (бино, ускуналар), инсон капитали (ходимлар малакаси) ва молиявий маблағлар корхонанинг базавий ресурси эканлиги таъкидланган.

2. Молиявий барқарорлик: Фойда ва рентабеллик, инвестицияларни жалб этиш ҳамда айланма маблағларни бошқариш корxonанинг яшовчанлигини таъминлайди.
3. Бошқарув ва самарадорлик: Меҳнат унумдорлигини ошириш, харажатларни оптималлаштириш ва ички назорат тизимининг мавжудлиги самарали бошқарувнинг кўрсаткичидир.
4. Стратегик ривожланиш: Бозорга кириш ва кенгайиш, инновацияларни жорий қилиш ҳамда барқарорлик (ESG тамойиллари) корxonанинг истиқболи учун хизмат қилади.



Юқоридаги тўртта омилнинг уйғунлиги корхона учун қуйидаги аҳамиятга эга натижаларни беради:

1. Иқтисодий барқарорлик: Корxonанинг бозордаги молиявий ҳолати мустаҳкамланади.
2. Рақобатбардошлик: Бошқа корxonалар орасида устунликка эришиш имконини беради.
3. Ижтимоий масъулият: Нафақат фойда кўриш, балки жамият олдидаги мажбуриятларни бажариш (иш ўринлари, экология ва ҳ.к.).
4. Инновацион ўсиш: Доимий ривожланиш ва янги технологияларни ўзлаштириш орқали келажакқа қадам ташлаш.

Ушбу чизма корxonани муваффақиятли бошқариш учун ресурслардан оқилона фойдаланиш, молиявий интизом ва стратегик мақсадлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ эканлигини тушунтиради.

Корхона фаолиятининг иқтисодий аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади:

1. миллий иқтисодиётнинг асосий ишлаб чиқарувчи бўғини ҳисобланади;
2. аҳолини иш билан таъминлайди;
3. давлат бюджетига солиқ тушумларини таъминлайди;
4. инновация ва технологиялар жорий этилишини рағбатлантиради;
5. рақобат муҳитини шакллантиради.

Корхона иқтисодий асосларининг биринчи муҳим жиҳати — ресурслардир. Ресурслар корхона фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган барча воситаларни ўз ичига олади. Буларга асосий фондлар, айланма маблағлар, меҳнат ресурслари ва молиявий ресурслар киради. Асосий фондлар деганда бинолар, иншоотлар, ускуналар, машиналар ва бошқа ишлаб чиқариш воситалари тушунилади. Улар узоқ муддат хизмат қилади ва маҳсулот таннархига амортизация орқали қисман ўтказилади. Айлана маблағлар эса бир ишлаб чиқариш жараёнида тўлиқ сарфланадиган хомашё, материаллар, ёқилғи ва эҳтиёт қисмлардан иборат бўлади. Меҳнат ресурслари эса корхонада фаолият юритаётган ишчилар, мутахассислар ва бошқарув ходимларини англатади. Ана шу ресурслар самарали бошқарилганда корхона юқори натижаларга эриша олади.

Корхона фаолиятининг иккинчи муҳим иқтисодий асоси — ишлаб чиқариш жараёнидир. Ишлаб чиқариш жараёнида ресурслар маълум бир технология ва бошқарув тизими орқали тайёр маҳсулот ёки хизматга айлантирилади. Бу жараёнда меҳнат, капитал ва тадбиркорлик қобилияти муҳим роль ўйнайди. Ишлаб чиқариш қанчалик тўғри ташкил этилса, маҳсулот сифати шунчалик юқори бўлади ва бозорда талаб ортади. Корхона учун бу ҳолат даромаднинг кўпайиши ва бозордаги мавқеининг мустаҳкамланишига олиб келади. Демак, ишлаб чиқариш жараёни корхона иқтисодиётининг асосий ҳаракатлантирувчи кучларидан биридир.

Корхона фаолиятида харажатлар ва таннарх ҳам муҳим ўрин тутуди. Ҳар қандай маҳсулотни ишлаб чиқариш маълум бир сарф-харажатни талаб қилади. Бу харажатлар доимий ва ўзгарувчан турларга бўлинади. Доимий харажатларга ижара ҳақи, маъмурий харажатлар, биноларни сақлаш ва бошқа шунга ўхшаш тўловлар киради. Ўзгарувчан харажатлар эса ишлаб чиқариш ҳажми билан бирга ўзгаради, яъни хомашё, материаллар, ёқилғи ва иш ҳақи каби сарфлар шулар жумласига киради. Таннархни аниқ ҳисоблаш корхона фаолияти самарадорлигини баҳолашда муҳим аҳамиятга эга. Чунки таннарх қанчалик паст бўлса, маҳсулотни бозорда рақобатбардош нархда сотиш имконияти шунчалик юқори бўлади. Шунинг учун корхоналар харажатларни камайтириш ва ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга интиладилар.

Даромад ва фойда механизми ҳам корхона фаолиятининг асосий иқтисодий омилларидан ҳисобланади. Корхона маҳсулот сотиш орқали даромад олади. Даромаддан барча сарф-харажатлар чиқариб ташлангач, қолган сумма фойдани ташкил этади. Фойда — корхонанинг иқтисодий барқарорлиги, инвестиция жалб этиш имконияти ва келгусидаги ривожланиши учун асосий манба ҳисобланади. Фойда мавжуд бўлмаса, корхона ўз фаолиятини кенгайтириш, янги технологиялар жорий этиш ёки ишлаб чиқаришни модернизация қилиш имкониятига эга бўлмайди. Шунинг учун ҳар бир корхона учун фойда олиш ва уни ошириш устувор мақсадлардан бири ҳисобланади.

Молиявий барқарорлик корхона фаолиятининг яна бир муҳим иқтисодий асосидир. Барқарор молиявий ҳолат корхонага ўз мажбуриятларини вақтида

бажариш, янги лойиҳаларга сармоя киритиш ва ташқи бозорда ўз ўрнини мустаҳкамлаш имконини беради. Агар корхонада пул оқими самарали бошқарилмаса, у қарзларни ўз вақтида тўлай олмаслиги ва молиявий қийинчиликка дуч келиш эҳтимоли ортиб боради. Шу сабабли молиявий режалаштириш, бюджетлаштириш ва даромад-харажатлар ўртасидаги мувозанатни сақлаш жуда муҳимдир.

Хулоса қилиб айтганда, корхона фаолиятининг иқтисодий асослари унинг барча жараёнларини бошқарувчи ва йўналтирувчи муҳим омил ҳисобланади. Ресурслардан самарали фойдаланиш, харажатларни тўғри ҳисоблаш, таннархни пасайтириш, даромад ва фойдани ошириш, молиявий барқарорликка эришиш — буларнинг барчаси корхона ривожининг асосини ташкил этади. Шунингдек, корхона иқтисодий асослари унинг рақобатбардошлигини таъминлаб, бозор шароитида муваффақиятли фаолият юритишига хизмат қилади. Демак, корхона фаолиятининг иқтисодий асосларини чуқур ўрганиш ва уларни амалда тўғри қўллаш замонавий иқтисодиётда муҳим ўрин тутди.

Хулоса ва таклифлар.

Корхона фаолиятининг иқтисодий асослари унинг барқарор ишлаши, самарадорлиги ва рақобатбардошлигини таъминловчи асосий омиллар ҳисобланади. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, ресурслардан оқилона фойдаланиш, харажатларни тўғри бошқариш, таннархни пасайтириш ҳамда даромад ва фойдани ошириш корхона ривожланишининг муҳим шартларидир. Шунингдек, молиявий барқарорлик ва замонавий бошқарув тизимини жорий этиш корхонанинг бозордаги мавқеини мустаҳкамлайди. Умуман олганда, корхона фаолиятининг иқтисодий асослари унинг узоқ муддатли барқарор ривожланишини таъминлайди.

Корхона фаолияти самарадорлигини ошириш учун қуйидаги таклифлар берилади:

- ресурслардан фойдаланишни оптималлаштириш ва исрофгарчиликни камайтириш;
- ишлаб чиқариш жараёнига замонавий технологиялар ва инновацион усулларни жорий этиш;
- харажатларни доимий таҳлил қилиб, таннархни пасайтириш чораларини кўриш;
- молиявий режалаштириш ва бюджет назоратини кучайтириш;
- ходимлар малакасини ошириш ва меҳнат унумдорлигини рағбатлантириш тизимини жорий этиш;

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ўлмасов А., Шодиев Ш. *Иқтисодиёт назарияси*. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019.
2. Тўхлиев Н. *Корхона иқтисодиёти*. – Тошкент: Иқтисод-Молия, 2020.
3. Самуэльсон П., Нордхаус В. *Экономика*. – Москва: Вильямс, 2018.
4. Макконнелл К., Брю С. *Экономикс: Принципы, проблемы и политика*. – Москва: ИНФРА-М, 2017.

5. Маркс К. *Капитал*. – Москва: Политиздат, 1983.
6. Смит А. *Исследование о природе и причинах богатства народов*. – Москва: ЭКСМО, 2016.
7. Рикардо Д. *Начала политической экономии и налогового обложения*. – Москва: ЭКСМО, 2015.
8. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari. – www.stat.uz
9. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi. – www.lex.uz